

Н. Ю. ЦИБУЛЯК

Бердянський державний педагогічний університет

ЗОВНІШНІ ОЗНАКИ ДОШКІЛЬНИКА ЯК ПРОЯВ ЙОГО ПСИХІЧНОГО ЖИТТЯ

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми прояву зовнішніх ознак психічного життя людини. Визначено їх специфіку у дітей дошкільного віку. Подано аналіз визначених зовнішніх ознак. Запропоновано алгоритм аналізу проявів зовнішніх ознак.

Ключові слова: *спостережливість, зовнішні ознаки, невербальні прояви, експресія, міміка, екстра- і паралінгвістичні особливості голосу.*

Постановка проблеми. Сучасні освітні тенденції спрямовують увагу вихователів дошкільних навчальних закладів на підтримку індивідуальної своєрідності кожної дитини, вивчення та врахування її індивідуальних відмінностей при здійсненні навчально-виховного процесу. При цьому особливої актуальності набуває питання розвитку в майбутнього спеціаліста таких професійних якостей, які забезпечують пізнання і розуміння вихованця. Серед таких сучасні дослідники акцент роблять на соціально-перцептивних якостях педагога (спостережливість, проникливість, сенситивність, емпатія тощо), оскільки саме вони забезпечують адекватне відображення психічних станів дитини, її властивостей, якостей, ставлення і взаємовідносин з людьми. Особливий інтерес для нашого дослідження інтерес являє спостережливість. Вона розуміється як здатність фіксувати суттєві, характерні й, навіть, малопомітні особливості дитини, які проявляються через зовнішні ознаки. Ми дотримуємося того, що спостережливість виступає професійно важливою якістю для майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу, тому що забезпечує йому можливість швидкого, ефективного вивчення і пізнання особливостей дитини. Спостережливість є основою прогнозування і передбачення поведінки дошкільника, що забезпечує ефективну взаємодію з ним.

Аналіз досліджень та публікацій. Як свідчать дані досліджень з проблеми пізнання людини між зовнішніми і внутрішніми психологічними особливостями є тісний взаємозв'язок [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Єдність зовнішніх та внутрішніх сторін особистості, на думку С. Рубінштейна, дає можливість зрозуміти через зовнішні прояви людини, через її дії та вчинки психологічні особливості її вчинків.

Аналіз наукової літератури з означеного питання свідчить про існування різних поглядів щодо визначення зовнішніх ознак прояву психічної діяльності [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Більшість науковців (Б. Ананьєв, Г. Андреева, О. Бодальов, С. Кондратьєва, Н. Кузьміна, О. Ковальов та ін.) вважають індикаторами психологічних характеристик особистості зовнішні ознаки. Лише вони доступні для цілеспрямованого сприймання. Найбільш інформативними серед них є зовнішній вигляд (фізичні особливості і оформлення зовнішності) і поведінка (дії та експресивні реакції). На основі зовнішніх ознак педагог розкриває реальний психологічний зміст вчинків, вибудовує внутрішню логіку зв'язків між окремими властивостями вихованця. Цілісне уявлення вихователя дошкільного навчального закладу дозволяє виявити внутрішні механізми розвитку дитини, її саморух. Отже, спостережливість як професійно важлива якість вимагає від педагога уміння виокремити ті суттєві, характерні та малопомітні зовнішні ознаки вихованця, які будуть враховані у педагогічному процесі.

Мета дослідження полягає у визначенні на основі теоретичного аналізу наукової літератури зовнішніх ознак дитини, які дають змогу зрозуміти її внутрішній світ.

Психологічна наука виокремлює та вивчає ряд зовнішніх ознак, через які достатньо адекватно виражається психічна сутність людини. Перші спроби зробити висновок стосовно внутрішнього світу на основі зовнішніх ознак особистості, які можна спостерігати, належать

до вивчення її морфологічних і конституційних особливостей (Гіппократ, Кант, І. Бурдон, Е. Кречмер, У. Шелдон та ін.). На основі цих показників науковці визначали тип темпераменту. Наприклад, Е. Кречмер і У. Шелдон встановили зв'язок між типом будови тіла і темпераментом, характером, почуттями, мисленням людини.

Подальше вивчення проблеми взаємозв'язку між зовнішнім і внутрішнім світом людини відбувається в руслі досліджень соціальної перцепції. Особливості зовнішнього прояву психічного життя розглянуто в працях таких вчених: О. Асмолова, О. Бодальова, М. Захарійчук, В. Лабунської, П. Екмана, В. Панфьорова, О. Петрової, В. Мороза тощо. Так, О. Бодальов зазначає, що сукупність певних ознак зовнішності й поведінки особистості, які організуються у просторово-часових структурах, виступає як показник прихованих для безпосереднього спостереження її психічних процесів і властивостей [3]. Подальша розробка цього положення набула в працях В. Панфьорова. На його думку, психологічні якості людини розкриваються через зовнішній вигляд людини. Під цим поняттям вчений розуміє експресію, діяльність і безпосередні предметні дії [8]. П. Екман і В. Лабунська, поділяють цю думку і вважають, що саме експресія є індикатором психологічних характеристик «Я» особистості. Основна увага у роботах П. Екмана присвячена вивченню міміки (експресії обличчя) базових емоційних станів. Дотримуючись положення про те, що певній емоції відповідає комплекс рухів, вчений розробив систему кодування виразів обличчя FAST (система кодування активності м'язів обличчя) [10]. Згідно даних досліджень, існує спеціальна ділянка мозку, яка розпізнає рухи м'язів обличчя іншої людини [10]. В. Лабунська під поняттям «експресія» розуміє особливості міміки та погляду людини, її пози та ходи, жестів і дотиків.

Психологи О. Асмолов, Л. Анциферова вказують на зв'язок особистості й познотонічних рухів [1]. Науковці звертають увагу на той факт, що активність людини проявляється в установках усього її тіла. Це знаходить відображення у таких зовнішніх ознаках як поза очікування, хвилювання тощо.

У роботі О. Петрової обґрунтовується значення «візуального тексту спілкування» як показника психічних особливостей людини [9]. На її думку, всі компоненти зовнішності (конституційні та соціальні ознаки, експресивна поведінка) утворюють специфічну єдність і виступають у якості об'єктів спостереження.

Необхідність звернення уваги на екстра- і паралінгвістичні особливості голосу та мови при здійсненні взаємодії з іншою людиною розкрита у дисертаційному дослідженні В. Морозова. Він зазначає, що ці показники дозволяють ідентифікувати особистість, несуть просторову та медичну інформацію, говорять про емоційний стан людини, її ставлення до партнера по спілкуванню, до теми розмови, розкривають психологічні особливості (вольові якості, темперамент, характер, самооцінка тощо) [7].

Аналіз досліджень з питань показників прояву психічного життя людини дозволяє зробити висновок, що основна увага зосереджена на виключно суб'єктивних параметрах оцінки поведінки. Спостережливість, на нашу точку зору, передбачає також врахування психофізіологічних проявів іншої людини. Підтвердження цієї думки знаходимо у працях П. Блонського. Науковець вважав доцільним фіксувати фізіологічні реакції, тому що вони виступають найбільш об'єктивними індикаторами психічних процесів.

Таким чином, зовнішні ознаки дають спостерігачу різнопланові відомості про психологічні особливості людини. Аналіз невербальних проявів (постави, міміки, експресії, інтонації голосу, зовнішнього вигляду) дозволяє розуміти психічний стан і отримати до 80% інформації про неї [6]. Л. Анциферова виокремлює наступні рівні інформації при невербальному спілкуванні:

- інформація про особливості характеру співрозмовника (темперамент, екстраверсія-інтроверсія, психологічний тип, установки тощо);
- інформація про емоційний стан (відповідні рухові реакції);
- інформація про ставлення до співрозмовника (готовність взаємодіяти, бажання спілкуватися тощо) [1].

З вище зазначеного можна зробити висновок, що науковці до зовнішніх ознак людини, які дають змогу зрозуміти її внутрішній світ, відносять стійкі (фізіономіка, конституційні характеристики), середньостійкі (зачіска, одяг) і динамічні (експресивна, невербальна поведінка, характеристики голосу). При цьому при інтерпретації цих ознак має враховуватися просторово-часові характеристики (ситуація, контекст).

Проте аналіз наукових джерел дозволяє констатувати недостатню кількість досліджень, у яких розкривається специфіка прояву зовнішніх ознак психічного життя у дітей дошкільного віку. Основна увага зосереджена на динамічних ознаках внутрішнього стану дошкільника. На думку Г. Андреевої, О. Бодальова, М. Лісіної зовнішні ознаки психічного стану у молодших дошкільників характеризуються мимовільністю і неусвідомленістю. У середньому та старшому дошкільному віці відмічається зниження імпульсивності емоційної сфери та розвиток здатності регулювати власну поведінку. Це призводить до незначного зниження виразних характеристик зовнішніх ознак. У зарубіжних дослідженнях встановлено, що діти старшого дошкільного віку контролюють вираження негативних емоцій. При цьому незмінним залишається прояви зовнішніх ознак позитивних емоційних реакцій (Shennum, Bugenthal, Kilbrite, Jarczower, Malatesta, Naviland).

Стосовно середньостійких зовнішніх ознак вихователю дошкільного навчального закладу необхідно враховувати певну специфіку. Для дітей зачіска та одяг не є засобом виразу «Я», тому що ці зовнішні ознаки, як правило, визначаються батьками.

Отже, ми виходимо з того, що особливість проявів зовнішніх ознак у дітей дошкільного віку полягає у максимальній відповідності психічному стану. Це пояснюється тим, що дошкільники поступово під впливом навчання та виховання починають розуміти значення зовнішніх ознак як джерела інформації про іншу людину. Тому діти, як правило, не акцентують увагу на контролі власних рухів, постав тощо. Крім того, рівень розвитку вольової сфери дітей дошкільного віку не дає їм змогу контролювати та регулювати прояви зовнішніх ознак.

Для нашого дослідження необхідно з'ясувати яким чином педагог буде фіксувати та інтерпретувати прояви зовнішніх ознак вихованця. Ми вважаємо, що психологічний аналіз інформації про зовнішні ознаки поведінки дошкільника відбувається горизонтально (порівняння інформації, яка надходить з різних джерел) та вертикально (співставлення даних, які надходять у різний час від одного джерела інформації). Також це може представлятися за такою схемою: прояв (зовнішня ознака, вчинок, продукти діяльності тощо) – психологічна ознака – психологічна характеристика – психологічна властивість – психологічна сутність зафіксованого. У результаті чого педагог прогнозує подальший розвиток явища і вибудовує ефективну взаємодію з урахуванням індивідуальних особливостей дитини відповідно до цілей виховання та навчання.

Проте існує цілий ряд факторів, які впливають на об'єктивність пізнання «внутрішнього» на основі «зовнішнього». Так, у дослідженнях С. Максименко, М. Захарійчук вказується на те, що багатозначність зв'язків зовнішніх виявів часто не дозволяє робити об'єктивні висновки. Крім того, одне і те саме явище може бути пов'язане з різними внутрішніми процесами, і, навпаки, різні зовнішні явища можуть спричинятися одним і тим об'єктивним станом. Також необхідно враховувати, що у кожної людини свій особистий, індивідуальний вияв психічного стану [4]. Тому для уникнення впливів цих факторів необхідно: дотримуватися принципів систематичності та повторюваності спостереження у різний час, уникати оціночних суджень, загальну ситуацію і контекст спостереження взяти за взірць для порівняння з окремим зразком поведінки.

Необхідно також звернути увагу на той факт, що на об'єктивність отримання даних впливає врахування ситуації («фону») спостереження [5]. Адже при спостереженні фіксація фактів поведінки дитини відбувається за певних обставин (наприклад, при взаємодії з іншими людьми), тому їх необхідно враховувати для розуміння психологічного значення поведінкових проявів. У дисертаційному дослідженні В. Ковальова вказуються додаткові характеристики ситуації спілкування, які має враховувати спостерігач при аналізі зовнішніх

проявів психічного стану іншої людини. До таких він відносить час спілкування, роль людини та контекст. Так, чим пізніше відбувається пояснення ситуації, тим більше забуваються індивідуальні риси спостережуваного. Певна професійна або міжособистісна роль дає додаткові можливості, або, навпаки, обмежує людину в зовнішніх проявах. Контекст спілкування, на думку В. Ковальова, виступає непомітним фоном, який необхідно помітити та врахувати при поясненні поведінки [5].

Висновок. З вище зазначеного можна зробити висновок, що спостережливість є професійно важливою якістю майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу. Вона забезпечує педагогу можливість швидко та ефективно розуміти дитину. Основою цього розуміння є вміння вихователя визначати психологічні особливості дошкільника, які виражаються в зовнішніх ознаках. Під зовнішніми психологічними ознаками особистості дитини слід розуміти сукупність стійких (фізіономіка, індивідуально-конституційні характеристики людини), середньостійких (зачіска, одяг) і динамічних параметрів (експресивна, невербальна поведінка), які організуються у просторово-часових структурах (ситуація, контекст). На нашу думку, вміння педагога на основі сукупності проявів зовнішніх ознак психічного життя дошкільника формувати його цілісний психологічний портрет, забезпечує прогнозування його розвитку. Особливість зовнішніх ознак психологічних особливостей дітей дошкільного віку, на наш погляд, полягає у відсутності контролю проявів цих зовнішніх ознак з боку вихованців.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо у теоретичному аналізі наукових джерел з проблеми впливу психологічних особливостей майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу на процес спостереження.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л. И. Проблема психотонической активности и научное наследие Анри Валона / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал – 1981. – № 1. – С. 154 – 159.
2. Басов М. Я. Избранные психологические произведения / М. Я. Басов. – М. : Педагогика, 1975. – С. 53 – 189.
3. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 272 с.
4. Захарійчук М. Д. Педагогічні спостереження як компонент професійного розвитку вчителя початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти: дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Марія Дмитрівна Захарійчук. – Київ, 2004. – 215 с.
5. Ковалев В. В. Развитие наблюдательности студентов-психологов в процессе изучения дисциплин анатомо-физиологического цикла : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Виктор Вячеславович Ковалев. - М., 2010. – 24 с.
6. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 348 с.
7. Морозов В. П. Невербальная коммуникация: экспериментально-теоретические и прикладные аспекты / В. П. Морозов // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С.18 – 31.
8. Панферов В. Н. Проблема взаимосвязи объективных и субъективных свойств человека / В. Н. Панферов // Вопросы психологии межличностного познания и общения. – Краснодар, 1983. – С. 59-64.
9. Петрова Е. А. Знаки общения. Визуальная психосемиотика / Е. А. Петрова. – М. : , 2001. – 256 с.
10. Ekman P. Methods for measuring facial action // Handbook of methods in nonverbal behavior / P. Ekman. – Cambridge, 1984. – P. 45-90.

Надійшла до редколегії 30.09.2011.

Цибуляк Н. Ю. Внешние показатели дошкольника как проявление его психической жизни

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы проявления внешних признаков психической жизни человека. Определена их специфика в дошкольном возрасте. Представлен анализ выделенных внешних признаков. Предложен алгоритм анализа этих проявлений психической жизни детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: *наблюдательность, внешние признаки, невербальные проявления, экспрессия, мимика, экстра- и паралингвистические особенности голоса.*

Tsibulyak Natalia. External signs preschooler's as a manifestation of his mental life

The article is devoted to theoretical analysis of the problem of mental manifestations of the external signs of human life. Their specificity in the preschool years is defined. An analysis of selected external signs is represented. An algorithm for the analysis of these manifestations of the mental life of children of preschool age is proposed.

Key words: *observation, external signs, non-verbal manifestation, expression, facial expression, extra- and paralinguistic features of voice.*